

De Cappadociërs en hun talen

Mark Janse

Cappadocië: pre- en protohistorie¹

Cappadocië was van oudsher een multiculturele en multilinguïstische streek. Uit de zogenaamde Cappadocische tabletten, in spijkerschrift gestelde handelsbrieven van de Assyrische *kârum* (handelsnederzetting) Kaneš (nabij het moderne Kültepe, ongeveer 20 km ten noordoosten van Kayseri), kan de ethnische samenstelling van Cappadocië in de negentiende eeuw voor Christus gereconstrueerd worden op basis van de verschillende namen: Assyrische (Semitisch), Hittitische en Loewische (Indo-Europees), Hoeritische (Caucasisch) en Hattische (autochtoon). In Assyrische teksten wordt Cappadocië *mât hattî* genoemd, land van de Hattiërs, met als hoofdstad Hattuš (bij het moderne Boğazköy, ongeveer 145 km ten oosten van Ankara). Dat deze multiculturele symbiose aanleiding gaf tot culturele kruisbestuiving blijkt onder meer uit de overname van het spijkerschrift door de Hittieten, Loewiërs, Hoerieten en Hattiërs.

Overigens suggereert de term “symbiose” ten onrechte dat het altijd peis en vree was in Cappadocië. Niets is minder waar. De Hittieten waren een oorlogszuchtig volk dat binnen de kortste keren vrijwel heel Anatolië domineerde vanuit hun hoofdstad Hattuša (het voormalige Hattuš). Het Hittitische rijk duurde van 1700 tot 1180, de traditionele datum van de val van Troje (Ilios), in Hittitische teksten Taruisa (Wilusa) genoemd.² Ongeveer tezelfdertijd wordt de macht in Anatolië overgenomen door de Frygiërs, volgens Homerus bondgenoten van de Trojanen (*Ilias* 2.862). Het Frygische rijk duurde van 1180 tot 700, toen de Cimmeriërs Anatolië binnenvielen, de Frygische hoofdstad Gordium verwoestten (696/695),³ de Lydische hoofdstad Sardis veroverden (644), om vervolgens spoorloos te verdwijnen.

In de zesde eeuw wordt Cappadocië het strijdtoneel van twee grootmachten: het Lydische rijk onder leiding van de legendarische koning Croesus (560-546) en het Perzische rijk onder leiding van de al even legendarische koning Cyrus II (559-530).⁴ Cappadocië was inmiddels ingelijfd in het Medische rijk van Astyages (585-550), de schoonbroer van Croesus. De grens tussen het Medische en Lydische rijk was de rivier de Halys. Ondanks, of dankzij, de beruchte uitspraak van het orakel van Delphi steekt Croesus de Halys over en verovert Pteria, volgens Herodotus het machtigste land (χώρα) in Cappadocië (*Historiae* 1.95).⁵ De twee legers treffen elkaar in Pteria, maar de slag eindigt onbeslist. Het orakel blijkt vervolgens toch in het nadeel van Croesus te werken, want Cyrus verovert Sardis in 546 en maakt zo een einde aan de Lydische heerschappij.

Herodotus leert ons dat de naam Cappadocië uit het Perzisch afkomstig is (*Historiae* 7.72). Cappadocië wordt inderdaad voor het eerst met name vermeld in de beroemde drietalige Behistun-inscriptie van Darius I (522-486): Katpatuka in de Oudperzische versie, Katpatukka in de Babylonische, Katpatukaš in de Elamitische. Herodotus vertelt ons echter ook dat de Cappadociërs door de Grieken “Syriërs” genoemd werden (*Historiae* 1.72, 5.49). De geograaf Strabo, afkomstig uit Amaseia in Pontus, dat in die tijd tot Cappadocië behoorde, verklaart waarom (*Geographia* 12.3.9):

Σύρους λέγοντα τοὺς Καππάδοκας· καὶ γὰρ ἔτι καὶ νῦν Λευκόσυροι καλοῦνται, Σύρων καὶ τῶν ἕξω τοῦ Ταύρου λεγομένων· κατὰ δὲ τὴν πρὸς τοὺς ἐντὸς τοῦ Ταύρου σύγκρισιν, ἐκείνων

¹ Mark Janse, Aspects of Bilingualism in the History of the Greek Language, in: J.N. Adams, Mark Janse & Simon Swain, *Bilingualism in Ancient Society* (Oxford: Oxford University Press, 2002), pp. 347-348.

² Léon De Meyer, De Hittieten en de Aegeïsche wereld, *Tetradio* 12, 2003, pp. 9-27; Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites* (Oxford: Oxford University Press, 2005); id., *The Trojans and their Neighbours* (London: Routledge, 2006).

³ Volgens Strabo pleegde de Frygische koning Midas bij die gelegenheid zelfmoord door stierenbloed te drinken (*Geographia* 1.3.21).

⁴ Herodotus beschrijft deze episode in groot detail in het eerste boek van zijn *Historiae*.

⁵ Wellicht het territorium van de voormalige Hittitische hoofdstad Hattuša, al situeert Herodotus Pteria in de buurt van de stad Sinope aan de Zwarte Zee (*Historiae* 1.76).

ἐπικεκαυμένων τὴν χροάν, τούτων δὲ μή, τοιαύτην τὴν ἐπωνυμίαν γενέσθαι συνέβη.

“Hij [Herodotus] noemt de Cappadociërs “Syriërs”; immers ook nu nog worden zij “Witte Syriërs” genoemd, terwijl degenen die aan de andere kant van de Taurus wonen “Syriërs” genoemd worden. Die bijnaam [“Witte Syriërs”] is er gekomen omdat zij [de andere Syriërs], in vergelijking met hen die aan deze kant van de Taurus wonen, een donkere huidskleur hebben en de anderen niet.”

Hieruit kan afgeleid worden dat de Cappadociërs rechtstreeks van de Hittieten afstammen. Reeds onder Hattusili I (1650-1620) vielen de Hittieten Syrië binnen, dat onder Suppiluliuma I (1350-1322) volledig ingelijfd werd. In de Torah worden de חִתִּים *hittim* vermeld onder de pre-exilische volkeren van het land Canaän.⁶ In Babylonische teksten kan *mât hattî* zowel naar Syrië als naar Cappadocië verwijzen.

De Hellenisering van Cappadocië⁷

Onder Darius I werd Katpatuka / Cappadocië de derde satrapie in de administratieve indeling van het Perzisch rijk. Van de Cappadocische satrapen zijn er slechts drie met name gekend. De laatste is ook de bekendste: Ariarathes, die in 350 satraap werd en weigerde zich te onderwerpen aan Alexander de Grote, toen die Anatolië veroverd had. Ariarathes werd in 332 uitgeroepen tot koning van Cappadocië en werd de stamvader van de dynastie der Ariarathiden. Ondanks hun Perzische afkomst (*aria-* betekent “Arisch”, i.e. “Perzisch”) waren de Ariarathiden rasechte filhellenen, zoals onder meer blijkt uit de bijnamen van Ariarathes V (163-130): Εὐσεβῆς Φιλοπάτωρ, van wie Theodor Mommsen het volgende zegt:⁸

“durch ihn drang [die hellenistische Bildung] ein *in das bis dahin fast barbarische Kappadokien* und freilich auch *ihre Auswüchse* [cursief toegevoegd – MJ]”.

Tijdens het bewind van de Ariarathiden moet de Griekse taal zich langzaam maar zeker in Cappadocië verspreid hebben. Het helleniseringsproces werd versterkt door de Romeinse annexatie in 17 na Christus door Tiberius (14-37), die de hoofdstad Mazaca (een Perzische naam) omdoopte tot Caesarea (Καيسάρεια). Strabo, die de annexatie zelf meegemaakt heeft, schrijft hierover (*Geographia* 12.4.6):

ἐφ’ ὧν ἤδη καὶ τὰς διαλέκτους καὶ τὰ ὀνόματα ἀποβεβλήκασιν οἱ πλείστοι.

“Onder hun bewind [van de Romeinen] hadden de meeste [autochtone volkeren van Anatolië] zowel hun taal als hun namen al verloren.”

Enkele eeuwen later merkt de Latijnse kerkvader Hiëronymus zelfs op: *sermo graecus, quo omnis oriens loquitur* “de Griekse taal die het hele Oosten spreekt” (*Patrologia Latina* 26.382). Een typisch product van de hellenisering was Hyperochides, een Anatolische Jood, van wie Clearchus van Soli, een leerling van Aristoteles, het volgende zegt (fr. 6):⁹

Ἑλληνικὸς ἦν, οὐ τῇ διαλέκτῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ ψυχῇ.

“Hij was een Griek, niet alleen in zijn taal, maar ook in zijn ziel.”

⁶ De Hittieten worden חִתִּים *bēnōth hēth* genoemd, “zonen van Heth” (*Genesis* 23.3), waardoor ze kleinkinderen zijn van Canaän (*ib.*, 10.15) en achterkleinkinderen van Ham (*ib.*, 10.6). Volgens de Bijbelse stamboom zou het Hittitisch een Hamitische en meer bepaald een Canaänitische taal zijn!

⁷ Janse, *Aspects of Bilingualism in the History of the Greek Language*, pp. 355-356.

⁸ Theodor Mommsen, *Römische Geschichte*, 9. Aufl. (Leipzig: Weidmann, 1903), Bd. II, p. 55.

⁹ De eerste brief van Petrus, gericht aan de “Cappadocische diaspora” (διασπορᾶς Καππαδοκίας, 1 Pt. 1.1), is - net als de rest van het Nieuwe Testament - geschreven in het Grieks, dat voor de meeste Joden in de diaspora de moedertaal was geworden.

Het Grieks mag dan tijdens de eerste eeuwen van het Romeinse keizerrijk lingua franca en cultuurtaal geweest zijn, toch zijn er voldoende aanwijzingen voor het voortleven van de oorspronkelijke Cappadocische taal. Een eerste indicatie vinden we in het Pinksterverhaal van de apostelen die plots de gave van “spreken in tongen” bleken te hebben (Ac. 2.1-13). Onder degenen die elk “in hun eigen taal” (τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ) hoorden wat er gezegd werd, bevonden zich naast Parthen, Meden en Elamiten ook Cappadociërs (Ac. 2.9). Xenophon van Ephese, een (beperkt) romanschrijver uit de tweede (?) eeuw na Christus, vermeldt een zekere Hippothoüs, die Cappadocisch spreekt: ἐμπείρως εἶχε τῆς Καππαδοκῶν φωνῆς (*Ephesiaca* 3. 1.2).¹⁰ In de zogenaamde “Sibyllijnse Orakels”, een verzameling in hexameters gestelde spreuken uit de tweede eeuw voor tot de vierde eeuw na Christus, worden de Cappadociërs evenals de Arabieren βαρβαρόφωνοι “vreemdtalig” genoemd (*Oracula Sibyllina* 3.516). Strabo, tenslotte, noemt de Cappadociërs en de Pontiërs ὁμόγλωττοι “gelijktalig” (*Geographia* 12.1.1).

Interessante, doch helaas indirecte, verwijzingen naar de Cappadocische taal vinden we bij de Cappadocische kerkvaders. In een discussie over het gebruik van καί “en” in plaats van σύν “met” in de kleine doxologie, waarbij anderstaligen vaak gedwongen zijn om de constructie met “en” te gebruiken, merkt Basilius van Caesarea (330-379) op (*De spiritu sancto* 29.74.50):¹¹

καὶ Καππαδόκαι δὲ οὕτως λέγομεν ἐγχωρίως.

“ook wij, Cappadociërs, spreken zo in ons eigen land.”

Cappadocisch: de oorspronkelijke taal¹²

De vraag is natuurlijk wat voor taal het Cappadocisch dan eigenlijk wel was?¹³ Het is niet erg waarschijnlijk dat de Cappadociërs Perzisch spraken in hun vrije tijd. Zoals opgemerkt, waren de Ariarathiden filhellenen en de enige Iraanse elementen in Cappadocië zijn terug te vinden in hun namen (Ariarathes, Ariaramnes, Ariobarzanes) en in de oorspronkelijke naam van Caesarea (Mazaca). Vóór de hellenisering van Cappadocië was het Aramees de lingua franca in het Perzische rijk, zowel in het Nabije als in het Midden-Oosten. Ook het Frygisch komt niet in aanmerking, aangezien er aanwijzingen zijn dat die taal nog tot in de vijfde eeuw na Christus gesproken werd. De Gothische bisschop Selinas, wiens moeder een Frygische was, sprak volgens Socrates Scholasticus beide talen in de kerk (*Patrologia Graeca* 67.648).

De meest voor de hand liggende kandidaat is de taal die vóór de Perzische en Frygische heerschappij in Cappadocië gesproken werd: het Hittitisch, of eventueel het Loewisch, een verwante Anatolische taal die als lingua franca in het Hittitische rijk gebruikt werd. Dé gemiste kans om deze hypothese te bevestigen dan wel te weerleggen, is de volgende opmerking van Gregorius van Nyssa (330-395), een andere Cappadocische kerkvader (*Contra Eunomium* 2.1.496.4):

ἡμεῖς οὐρανὸν τοῦτο λέγομεν, σαμαΐμ ὁ Ἑβραῖος, ὁ Ῥωμαῖος καίλουμ, καὶ ἄλλως ὁ Σύρος, ὁ Μῆδος, ὁ Καππαδόκης, ὁ Μαυρούσιος, ὁ Σκύθης, ὁ Θραῖξ, ὁ Αἰγύπτιος. 14

¹⁰ Caesarea wordt er overigens nog steeds Μάζακον “Mazaca” genoemd (*Ephesiaca* 3.1.1).

¹¹ Basilius versie van de kleine doxologie luidt: μετὰ τοῦ υἱοῦ σὺν τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ “met de zoon samen met de heilige geest” in plaats van het traditionele διὰ τοῦ υἱοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ πνεύματι “door de zoon in de heilige geest” (*De spiritu sancto* 1.3.2).

¹² Janse, *Aspects of Bilingualism in the History of the Greek Language*, pp. 352-355.

¹³ Strabo merkt op dat het Cappadocisch verwant is met het Cataonisch (*Geographia* 12.1.2), maar aangezien we van het Cataonisch evenveel afweten als van het Cappadocisch, namelijk niets, helpt deze opmerking ons niet echt verder.

¹⁴ Men merke op dat het Latijnse *caelum* in de vierde eeuw weliswaar reeds als *celum* werd uitgesproken, maar nog niet op z’n Italiaans. Jacques Paul Migne, de Franstalige uitgever van de reeks *Patrologia Graeca*, waarin dit citaat eveneens is opgenomen (45.1045), heeft in een vlaag van verstrooidheid (of Gallomanie) *caelum* en Ⲙⲓⲛⲟⲩ ⲥⲁⲙⲁΐⲓⲙ van een Frans accent voorzien in zijn editie: κελούμ [*sic pro* καίλουμ] respectievelijk σαμαΐμ [*sic pro* σαμαΐμ].

“Wij noemen de hemel οὐρανός, de Hebreëρ םַיְמִי םַיְמִי *šamájim*, de Romein *caelum*, en weer anders de Syriër, de Meed, de Cappadociër, de Moor, de Scyth, de Thraciër, de Egyptenaar.”

Uit dit citaat kunnen we weliswaar afleiden dat het Cappadocisch in elk geval een andere taal is dan het Syrisch (Semitisch) of het Medisch (Iraans), maar bij gebrek aan het Cappadocische woord voor “hemel” blijven we helaas in het ongewisse over de aard en verwantschap van deze taal.¹⁵ Wat we wel weten is dat het Cappadocisch een duidelijke invloed gehad heeft op de grammatica en met name de uitspraak van het Grieks dat in Cappadocië gesproken werd. De (on)welsprekendheid van de Cappadociërs was blijkbare spreekwoordelijk blijkens het volgende epigram toegeschreven aan Lucianus (*Anthologia Palatina* 11.436):

θᾶπτον ἔην λευκοὺς κόρακας πτηνάς τε χελῶνας
εὐρεῖν ἢ δόκιμον ῥήτορα Καππαδόκην

“Het was makkelijker om witte raven en gevleugelde schildpadden te vinden dan een fatsoenlijke Cappadocische redenaar.”

Flavius Philostratus beschrijft op plastische wijze de uitspraak van één van die Cappadocische redenaars, Pausanias van Caesarea, een student van Herodes Atticus die in de tweede eeuw na Christus leefde en werkte (*Vitae Sophistarum* 2.13):

ἀπήγγειλε παχείᾳ τῇ γλώττῃ καὶ ὡς Καππαδόκαις ξύνηθες, ξυγκρούων μὲν τὰ ξύμφωνα τῶν στοιχείων, συστέλλων δὲ τὰ μηκυνόμενα καὶ μηκύνων τὰ βραχέα.

“Hij declameerde met het vette accent en op de manier die zo typisch is voor Cappadociërs, door de medeklinkers op elkaar laten botsen, de lange klinkers te verkorten en de korte te verlengen.”

Gregorius van Nazianze (329-389), de derde Cappadocische kerkvader, alludeert eveneens op zijn afkomst in een toespraak tot de bekakte clerus van Constantinopel (*Contra Arianos et de seipso* 36. 224.41):

ἀπαιδευσίαν δὲ οὐκ ἐγκαλέσεις ἢ ὅτι τραχύ σοι δοκῶ καὶ ἄγροικος φθέγγεσθαι;

“Ga je me nu geen gebrek aan opvoeding verwijten of dat ik je ruw en boers in de oren klink?”

Een andere Cappadociër van wie we informatie over de uitspraak hebben is Apollonius van Tyana, weliswaar geen kerkvader maar dan toch een heilige, die in dezelfde eeuw als Jesus leefde en werkte (Philostratus, *Vita Apollonii* 1.7):

ἢ γλῶττα Ἀττικῶς εἶχεν οὐδ' ἀπήχθη τὴν φωνὴν ὑπὸ τοῦ ἔθνους

“Zijn accent was Attisch en hij was qua uitspraak niet bedorven door zijn afkomst.”

We weten niet wanneer de verschillende inheemse talen van Anatolië precies uitgestorven zijn. Dankzij Socrates Scholasticus weten we in elk geval dat het Frygisch en het Gotisch nog gesproken werden in de vijfde eeuw na Christus. Volgens Hiëronymus werd ook het Galatisch, een Keltische taal, in de vijfde eeuw nog in Anatolië gesproken (*Patrologia Latina* 26.382).¹⁶ Aramees, Arabisch, Armeens en Koerdisch worden zelfs nu nog in het huidige Turkije gesproken en zijn daar dus nooit uitgestorven. De vraag of het Hittitisch (Loewisch) al die eeuwen overleefd heeft, moeten we bij gebrek aan directe en/of indirecte bewijzen helaas onbeantwoord laten.

¹⁵ Het Hittitische woord voor “hemel” is *nepiš*, dat eigenlijk “wolk” betekent en etymologisch verwant is met Sanskriet *nábhas*, Oudslavisch *něbo*, Grieks *νέφος*, *νεφέλη*, Latijn *nebula*, Duits *Nebel*, Nederlands *nevel* etc.

¹⁶ De brief van Paulus aan de Galaten is in het Grieks geschreven.

Over de status van het Grieks in Anatolië bestaat geen enkele twijfel, zoals blijkt uit de volgende opmerking van Albert Thumb:¹⁷

”Von allen nichtgriechischen Ländern ist am gründlichsten Kleinasien hellenisiert worden. Die ungeheure Masse griechischer Inschriften, die auf dem ganzen Gebiet sich finden ... zeigt, dass Kleinasien mindestens in der römischen Kaiserzeit ein ganz griechisches Land mit griechischer Cultur gewesen ist.”

Deze situatie verandert uiteraard niet als in 395 het Romeinse rijk uiteenvalt in een West- en Oostromeins (Byzantijns) rijk, waar de Grieken weliswaar zichzelf Ῥωμαῖοι “Romeinen” en hun taal Ῥωμαῖκα “Romeins” blijven noemen,¹⁸ maar de Griekse cultuur bloeit als nooit tevoren met Constantinopel als politieke en culturele hoofdstad.

De verturksing van Cappadocië¹⁹

In de elfde eeuw dienen zich de eerste tekenen van nakend onheil aan. In 1071 wordt het Byzantijnse leger van keizer Romanus IV Diogenes verslagen door de Seltsjoeken onder sultan Alp Arslan, die zich vestigt in Lycaonië, het gebied rond het huidige Konya, ten zuidwesten van Cappadocië.²⁰ In de twaalfde eeuw wordt Cappadocië volledig ingelijfd in het Seltsjoekse rijk, dat in de daarop volgende eeuw vrijwel geheel Anatolië omvat met uitzondering van de west- en noordkust. Op dat moment is Cappadocië zo goed als totaal afgesneden van de rest van de Griekssprekende wereld en start een gestaag proces van taalcontact, tweetaligheid, taalvermenging en taalsterfte, waarbij ditmaal het Grieks het slachtoffer wordt.

De situatie verandert niet wezenlijk als de Ottomanen in de veertiende en vijftiende eeuw Anatolië op hun beurt veroveren en in 1453 Constantinopel innemen, wat meteen ook het einde van het duizendjarige Byzantijnse rijk betekent. Reeds vóór de val van Constantinopel had het Grieks plaats gemaakt voor het Turks in een groot deel van Turkije. Een opvallende getuigenis vormt het volgende document uit het jaar 1437:²¹

Notandum est quod in multis partibus Turcie reperiuntur clerici, episcopi et arciepiscopi qui portant vestimenta infidelium et locuntur linguam ipsorum et nihil aliud sciunt in Greco proferre nisi missam cantare et evangelium et epistolas; alias autem orationes dicunt in lingua Turcorum.

“Opgemerkt moet worden dat er in grote delen van Turkije priesters, bisschoppen en aartsbisschoppen zijn die de kleren van de ongelovigen dragen en hun taal spreken en niets anders in het Grieks kunnen uitbrengen dan het zingen van de mis en de evangeliën en de epistels; andere toespraken houden ze in de taal van de Turken.”

In Cappadocië, waar het oude Cappadocisch plaats heeft moeten ruimen voor het Grieks, moet het Grieks nu langzaam maar zeker plaats ruimen voor het Turks. Aangezien dit proces blijkens het zojuist geciteerde document al zeer vroeg begonnen is, is het niet verwonderlijk dat het Grieks in Cappadocië in het begin van de twintigste eeuw op sterven na dood was. Richard Dawkins, een professor uit Oxford die als eerste en meteen ook als laatste veldwerk verricht heeft in Cappadocië, heeft de neerslag van zijn onderzoek *in situ* gepubliceerd in het magistrale *Modern Greek in Asia*

¹⁷ Albert Thumb, *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus* (Strassburg: Trübner, 1901), pp. 102-103.

¹⁸ In moderne Cappadocische teksten vindt men af en toe de term *romñá* < Ῥωμαῖα ”Romeins”, i.e. “Grieks”.

¹⁹ Janse, *Aspects of Bilingualism in the History of the Greek Language*, pp. 357-359.

²⁰ Konya (Ottomaans Turks كونيوق) is de verturkste vorm van het Griekse Ἰκόνιον (Iconium) dat de vergriekste vorm is van het Hittitische Ikkuwaniya / Ikuna.

²¹ Σ. Λαμπρός, Ὑπόμνημα περὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐκκλησιῶν κατὰ τὸν δέκατον πέμπτου αἰῶνα, *Νέος Ἑλληνογνήμων* 7, 1910, p. 366. De situatie is vergelijkbaar met het gebruik van het Latijn en de volkstalen in de kerk in het Westen.

Minor, nog altijd het basiswerk op het gebied van de Griekse dialecten van Centraal-Anatolië.²² Het boek bevat naast een grammatica van de Griekse dialecten van Cappadocië, Lycaonië en Fárasa (een Pontische kolonie in het zuidoosten van Cappadocië) een verzameling volksverhalen en een gedetailleerde sociolinguïstische beschrijving van de taalkundige en socio-religieuze verhoudingen in de dorpen die Dawkins bezocht heeft.

In Cappadocië was het Grieks ten tijde van Dawkins' veldwerk een uitstervende taal. De meerderheid van de orthodoxe Grieken sprak alleen nog maar Turks en de taal van de Griekssprekende minderheid was zo verturkt dat er in de meest extreme gevallen nauwelijks nog sprake is van een Grieks dialect, maar eerder van een nieuwe Grieks-Turkse mengtaal, die in typologisch opzicht evenveel Turkse als Griekse elementen in zich heeft.²³ Men moet daarbij wel bedenken dat het Griekse element noch Oud- noch Nieuwgrieks is, maar Byzantijns Grieks, en dus in vergelijking met de meeste Nieuwgriekse dialecten zeer archaisch. Het Turkse element is dan weer geen Osmaans Turks (Osmanlı), maar Centraal-Anatolisch Turks, waarin Seltsjoekse en Oudosmaanse invloeden te bespeuren zijn. Ter illustratie volgt nu een fragment uit het begin van een sprookje uit Araván, een dorp in het zuidwesten van Cappadocië.^{24 25}

ena tarós itun ena çerífos mi to nékat ce fšéa dé zaiškan. ap etó cimóno niçta méra parakálinan to çeó na ta dók ena fšáx. as ta polá ta parakalémata çeós úksen da ce néka pómnē so fšáx. én sonundá néka jénse, ámma né perí épce né koriš, manaxó épce ena cõtšékos. úlla tun šáisan. etó kaló mané dé ne, ípan, c' étreksan na ta ipún so despós: despós eféndi, tšaxtšá ce tšaxtšá énne. filándža néka jénse c' épce ena kamiljú cõtšékos. tši as pkúm? tši lés eši?

“Er was eens een man met zijn vrouw, maar ze konden geen kinderen krijgen. Daarom baden zij dag en nacht tot God dat hij hen een kind zou geven. God verhoorde hun vele gebeden en de vrouw verwachtte een kind. Eindelijk beviel de vrouw, maar ze kreeg noch een jongen noch een meisje, doch ze kreeg een kamelenkalfje. Iedereen was verbaasd. “Dat is geen goede zaak”, zeiden ze, en haastten zich om het tegen de koning te zeggen: “Heer en meester, dat en dat is er gebeurd. Die en die vrouw is bevallen en ze heeft een kalf van een kameel gekregen. Wat moeten we doen? Wat zeg jij ervan?”

Het aantal Turkse leenwoorden in dit fragment is zo groot dat de interpretatie in ernstige mate belemmerd wordt, zelfs voor lezers met kennis van het Oud-, Byzantijns of Nieuwgrieks. Wie niet weet wat *cõtšékos* betekent, mist uiteraard de pointe van de tekst. Bovendien wordt het Grieks gekenmerkt door een groot aantal eigenaardigheden,²⁶ zoals het gebruik van de nominatief voor onbepaalde lijdend voorwerpen (*ena cõtšékos* in plaats van *ena cõtšéko*), de omissie van het bepaalde lidwoord in de nominatief (*néka* in plaats van *i néka*), het gebruik van onzijdige in plaats van mannelijke en vrouwelijke lidwoorden en persoonlijke voornaamwoorden (*to, da*) en adjectieven (*úlla*), de vorming van het imperfectum met het archaische (Ionische) iteratief-suffix *-išk* etc.²⁷

²² Voor een overzicht van oudere (negentiende-eeuwse) en recentere (twintigste-eeuwse) beschrijvingen van het Cappadocisch cf. Mark Janse, *The Cappadocian Dialect*, in: Chr. Tzitzilis, *The Modern Greek Dialects* (Thessaloniki: Institute for Modern Greek Studies, ter perse), §1.2.

²³ Sommige Nieuwgriekse dialecten als het Cappadocisch, Pontisch, Cypriotisch, Tsakonisch en Grieco wijken zozeer af van de Nieuwgriekse standaardtaal, dat ze op puur typologische gronden eerder als Griekse *talen* dan als Griekse *dialecten* geïnclassificeerd zouden moeten worden. Het onderscheid tussen talen en dialecten wordt echter zelden op puur linguïstische, doch veeleer op basis van politieke, ideologische of religieuze gronden gemaakt (e.g. Servisch-Kroatisch-Bosnisch-Montenegrijns, Hindi-Urdu).

²⁴ Δ. Φωστέρης & Ι.Ι. Κεσίσογλου, *Λεξιλόγιο του Αραβανί* (Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 1960), p. 98.

²⁵ De appendices aan het eind van dit artikel bevatten een woordenlijst en informatie over de transcriptie en uitspraak van het Cappadocisch.

²⁶ Janse, *The Cappadocian Dialect*, *passim*.

²⁷ De vraag of er in het moderne Cappadocisch nog sporen te vinden zijn van het oude Cappadocisch (Hittitisch / Loewisch) is moeilijk te beantwoorden bij gebrek aan oudere teksten met dialectale kenmerken. Opmerkelijk is in elk

Ook op het gebied van de fonologie is het Cappadocisch opmerkelijk door het gebruik van Turkse klinkers /ö, ü/, zelfs in Griekse woorden (*úksen*), en Turkse medeklinkers /š, tš, dž/, al vindt men deze palatale medeklinkers ook in Griekse woorden (*tší, eší*).²⁸ Het ontbreken van de dentale fricatieven /θ, ð/ is eveneens te verklaren door de invloed van het Turks, dat deze klanken niet kent, e.g. *çeos* < *theós*, *perí* < *peði*, *dé(n)* < *ðé(n)*.²⁹ Een ander opvallend verschijnsel is de syncope van lettergrepen met onbeklemtoonde /i, u/, waardoor de omringende medeklinkers “op elkaar botsen”, zoals in de uitspraak van de Cappadocische redenaar Pausanias van Caesarea, e.g. *jénse* < *jénise*, *pómne* < *pómíne*.³⁰

Zoals opgemerkt was het Cappadocisch een uitstervende taal ten tijde van Dawkins' veldwerk omstreeks 1910. In vele dorpen en met name in de steden had het Cappadocisch plaats geruimd voor het Turks, onder meer in Caesarea (Kayseri). Waar het Cappadocisch nog wel gesproken werd, was dat vaak in beperkte omstandigheden, zoals blijkt uit Dawkins' beschrijving van Ferték in het Zuidwesten van Cappadocië:³¹

“The men among themselves generally speak Turkish, although they as a rule know common Greek. They also understand the local dialect, although they do not talk it very freely. The use of the dialect is thus almost confined to the women and children, and as Turkish women often come to the Greek houses to help in house-work, the women also are apt to acquire the habit of talking Turkish amongst themselves as well as to their husbands, which materially helps the decline of the dialect. Fertek in fact will, I believe, become entirely Turkophone, unless its schools save a small remnant to talk the common Greek.”

In Ulağaç, samen met Semendere de meest verturkste Cappadocische gemeenschap, was de situatie volgens Dawkins nog dramatischer:³²

“At Ulaghatsh I even heard women talk Turkish to their children, a sure sign of the approaching extinction of the Greek dialect”.

De Turkse invloed was zo groot, dat Dawkins opmerkt:³³

“The Turkish has replaced the Greek spirit; the body has remained Greek, but the soul has become Turkish.”

– een uitspraak die herinnert aan Clearchus' omschrijving van Hyperochides.

Multiculturele symbiose in Cappadocië

Tot nu toe is sprake geweest van multilinguïstische symbiose tussen Grieken en Turken, maar uiteraard is dit slechts een symptoom van multiculturele symbiose. Op dit punt wordt het verhaal van de Cappadociërs veel meer dan alleen maar de geschiedenis van hun taal. Grieken en Turken staan bekend als elkaars aartsvijanden. Deze vijandschap wordt historisch herleid tot de val van

---

geval dat de frase *ena çerifos mi to nékat* “een man met zijn vrouw” beantwoordt aan de Griekse constructie in de kleine doxologie.

²⁸ Palatalisatie van /k, x/ > /tš, š/ vindt men ook in andere Nieuwgriekse dialecten, e.g. Pontisch, Cypriotisch, Grico, Kretenzisch.

²⁹ Deze medeklinkers kunnen op verschillende manieren veranderen in het Cappadocisch, e.g. *theós* “God” > *çeos* (Mistí), *teós* (Ferték), *seós* (Silli).

³⁰ Dit verschijnsel vindt men overigens ook in andere dialecten, met name in Noord-Griekenland. Ten gevolge van deze samentrekking ontstaan dubbele medeklinkers die lang uitgesproken worden, zoals in het Italiaans, e.g. *énne* < *éjine*. Dubbele medeklinkers komen ook in andere woorden voor, zowel van Griekse (*úlla*) als van Turkse oorsprong (*ámma*).

³¹ Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, pp. 14-15. Het is ongetwijfeld geen toeval dat beide dorpen een Turkse naam hebben: *ula ağaç* betekent “hoge boom”, *semendere* “jasmievallei”.

³² Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, p. 18.

³³ Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, p. 198.

Constantinopel in 1453 en de daarop volgende Turkse overheersing van Griekenland.³⁴ De bevrijding van Griekenland valt samen met de desintegratie van het Ottomaanse rijk en bestrijkt een periode van meer dan een eeuw.³⁵ Nadat Griekenland in 1832 onafhankelijk verklaard wordt door de conventie van London, duurt het nog tot het einde van de Balkan-oorlogen (1912-1913) voor het land min of meer zijn huidige grenzen krijgt (op West-Thracië en de Dodecanesus na). De bevrijding van Griekenland roept echter bij velen het verlangen op naar de hereniging van het “Griekenland van de twee continenten en de vijf zeeën” met Constantinopel (Istanbul) als hoofdstad – beter bekend als de “Grote Idee” (Μεγάλη Ιδέα). In 1919 landen Griekse troepen in Smyrna (Izmir), annexeren het omliggende gebied en rukken in 1921 op tot Ankara, waar ze echter teruggedreven worden door Turkse nationalistena onder leiding van Mustafa Kemal, beter bekend als Atatürk. De Grieks-Turkse oorlog eindigt in september 1922 met wat de Grieken de “Kleinaziatische Katastrofe” noemen (Μικρασιατική Καταστροφή).³⁶ Smyrna wordt in brand gestoken en 30.000 Griekse en Armeense orthodoxe christenen worden omgebracht.

Met de Kleinaziatische Katastrofe eindigt ook de Grote Idee. Sterker nog, in het verdrag van Lausanne (1923) wordt bepaald dat er een volkerenruil moet plaatsvinden tussen het koninkrijk Griekenland en de nieuwe Turkse Republiek van Kemal Atatürk. 1.100.000 orthodoxe christenen worden gedwongen hun eeuwenoude woonplaatsen in Turkije te verlaten en te emigreren naar Griekenland, dat het nieuwe vaderland moet worden, terwijl 380.000 moslims in omgekeerde richting verhuizen. De uitwisseling (Ανταλλαγή) is gebaseerd op godsdienst, niet op taal of ethnische afkomst (wat dat laatste ook moge inhouden, gezien de multi-ethnische afkomst van de meeste, zo niet alle Anatoliërs).

Het gevolg is dat Turkstalige christenen gedwongen moeten emigreren naar Griekenland en vaak geplaatst worden in gebieden die nog maar net van de Turken bevrijd zijn, zoals Epirus, Thessalië en Macedonië. Van de circa 40.000 Cappadociërs die hun geboorteland moesten verlaten, waren er volgens een census in 1924 22.500 eentalig Turkssprekend en 17.500 tweetalig Cappadocisch- en Turkssprekend. Omgekeerd waren vele moslims Griekstalig, niet alleen ethnische Grieken, met name uit Kreta, maar ook ethnische Turken. De christenen van Istanbul, Imbros en Tenedos worden niet betrokken in de uitwisseling, net zo min als de Thracische moslims.

De Grieks-Turkse oorlog heeft de erfvijandschap tussen beide volkeren als het ware geïnstitutionaliseerd, ondanks pogingen tot toenadering tussen de Turkse president Kemal Atatürk en de Griekse premier Eleftherios Venizelos, die Atatürk in 1930 zelfs voordroeg als kandidaat voor de Nobelprijs voor de vrede. Maar hoe waren de verhoudingen in een multiculturele samenleving zoals die in vele Cappadocische gemeenschappen te vinden was?

In een schitterende bundel getiteld “De Exodus” uitgegeven door het Centrum voor Kleinaziatische Studies in Athene zijn getuigenissen verzameld van Griekse vluchtelingen uit Turkije.³⁷ Uit deze ooggetuigenverslagen blijkt keer op keer dat Grieken en Turken in Cappadocië in goede verstandhouding met elkaar leefden, zoals blijkt uit het volgende citaat.³⁸

Καλά περνούσαμε πριν από τους πολέμους. Και με τους Τούρκους καλά ήμασταν. Πηγαίναμε στα σπίτια τους, μας καλούσαν στις χαρές τους, και τότε τους στέλναμε δώρα ολόκληρα ταψιά κουραμπιέδες και μπακλαβάδες. Στις νύφες χαρίζαμε τζεμπερία. Τα ίδια μας έκαναν κι αυτοί. Ήρχονταν στις γιορτές μας, στις χαρές μας, έτρωγαν και γλεντούσαν μαζί μας σαν να ήσαν δικοί μας.

“We hadden het goed voor de oorlogen. Ook met de Turken leefden we op goede voet. We gingen naar hun huizen, ze nodigden ons uit op hun bruiloften, en dan stuurden we hen als

³⁴ Richard Clogg, *A Concise History of Greece* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), pp. 7-46.

³⁵ Clogg, *A Concise History of Greece*, pp. 47-99.

³⁶ Clogg, *A Concise History of Greece*, pp. 100-144.

³⁷ Η Έξοδος, τ. Β': Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας (Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 1982).

³⁸ Η Έξοδος, τ. Β', p. 107. De spreker heeft slechts één bedenking: Μας στενοχωρούσε λίγο το πως υποχρέωναν τα παιδιά μας να μάθουν τα τούρκικα “we hadden het er wel moeilijk mee dat ze onze kinderen verplichtten Turks te leren” (*ib.*).

geschenk hele bakplaten met *kourabiédes* en *baklavádes*.³⁹ Aan de bruiden gaven we *džembéria*.⁴⁰ Hetzelfde deden zij ook voor ons. Ze kwamen naar onze feesten, onze bruiloften, ze aten en feestten met ons alsof het de onzen waren.”

In een andere getuigenis lezen we het volgende:⁴¹

Στις 28 Αυγούστου 1924 βγήκαμε στο δρόμο. Φορτώσαμε τα πράγματά μας, καθίσαμε σε σαράντα κάρα ... Οι Τούρκοι μας συνόδεψαν. Μας πρόσφεραν οι γείτονές μας μαγειρεμένα φαγητά και φρούτα. Ο χότζας Χατζή Όμερ έκανε εκεί δέηση στο Θεό και μας ευχήθηκε να έχουμε καλό ταξίδι και να φτάσουμε καλά στο Γιουνανιστάν. Ύστερα άρχισαν τα κλάματα, τα φιλιά, οι αγκαλιές ... Να δείς πως έκλαιγαν οι Τούρκοι μας ...

“Op 28 augustus 1924 gingen we op weg. We laadden onze spullen op, we zaten op veertig karren ... Onze Turken vergezelden ons. Onze buren boden ons gekookt eten en fruit aan. Hodja Hadji Ömer bad daar tot God en wenste ons een goede reis en een behouden aankomst in Griekenland.⁴² Later kwamen de tranen, de kussen, de omhelzingen ... Je had moeten zien hoe hard onze Turken huilden ...”

De symbiose tussen Grieken en Turken in Anatolië voor de Grieks-Turkse oorlog wordt op weergalozе wijze verhaald in *Birds without Wings* van Louis de Bernières, waar soortgelijke taferelen tot de orde van de dag behoren.⁴³ Ook in Dawkins' teksten vinden we hier en daar sporen van de symbiose en in sommige gevallen zelfs van het syncretisme tussen Griekse christenen en Turkse moslims. In het volgende fragment uit een tekst verteld door een jonge moslim uit Fárasa in het zuidoosten van Cappadocië vraagt een godsvruchtig man aan God om de vrouw die hij uit hout gesneden heeft tot leven te wekken, een verre herinnering aan Pygmalion:⁴⁴

ípen di ki tu theú to kaó o nomát: Alláx Panajía mu, adé to korídzi ós ta am pšiší, dže óódžen da o theós am pšiší.

“de goede man van God zei: ‘Allah Alheilige Maagd, dit meisje hier, geef haar een ziel,’ en God gaf haar een ziel.”

De “goede man van God”, ongetwijfeld een moslim net als de verteller van het verhaal, spreekt in één adem de namen van Allah en de Alheilige (Παναγία) Maagd Maria uit!

De Cappadocische Diaspora

Volgens de census van 1924 hebben circa 40.000 Cappadociërs hun oude vaderland verlaten om zich te vestigen in het nieuwe vaderland. De uitdrukking “het vaderland” (η πατρίδα) was vanaf dat moment synoniem met Griekenland (het Griekenland van één continent, wel te verstaan), dat aan de vluchtelingen uit Turkije werd voorgesteld als het beloofde land. De realiteit bleek helaas anders, zoals men kan lezen in talloze getuigenissen in “De Exodus”, waarvan de volgende illustratief is:⁴⁵

³⁹ *Kurabiédes* (Turks *kurabiye*) zijn boterkoekjes met poedersuiker, *baklavádes* (Turks *baklava*) koekjes van bladerdeeg met noten en honing.

⁴⁰ *Džembéria* (Turks *çember*) zijn een soort hoofdoekjes.

⁴¹ *H Eξόδος*, τ. Β', p. 64.

⁴² De spreker gebruikt de Turkse benaming Yunanistan “land van de Ioniërs” < Perzisch *Yūnān*, cf. Hebreeuws *Yāwān* (*Genesis* 10.2-4), Arabisch *Yūnān*, Hindi *ह्यान* *Yūnān*, Armeens *Հնդաստան* *Hounastan*, Chinees *大宛* *Dàyuān*.

⁴³ Louis de Bernières, *Birds without Wings* (London: Vintage, 2005).

⁴⁴ Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, p. 466. Pygmalion zelf is vereeuwigd in Ovidius' *Metamorphoses* (10.243-297).

⁴⁵ *H Eξόδος*, τ. Β', p. 65.

νομίζαμε πως θα πάμε στον παράδεισο και ήρθαμε στην κόλαση.

“we dachten dat we naar het paradijs gingen en we kwamen terecht in de hel.”

En in vrijwel dezelfde bewoordingen:⁴⁶

Εμείς φύγαμε από τον παράδεισο και πήγαμε στην κόλαση.

“Wij hebben het paradijs verlaten en gingen naar de hel.”

Na een helse tocht door inmiddels vijandig gebied en geteisterd door allerlei besmettelijke ziektes werden de Cappadociërs, na eerst maanden in quarantaine gezeten te hebben in Piraeus,⁴⁷ verspreid over Griekenland, waar ze door de plaatselijke bevolking ontvangen werden als waren ze Turken – dezelfde Turken die op sommige plaatsen nauwelijks tien jaar eerder verdreven waren en die na de Grieks-Turkse oorlog, ondanks de verzoeningspogingen van Venizelos, tot ervvijanden van de Grieken verklaard waren. Niet alleen de Cappadociërs, maar alle Anatolische Grieken werden zo behandeld, omdat ze “anders” waren – anders van uiterlijk, anders van klederdracht, anders van zeden en gewoonten, anders van taal. Dat laatste gold *a fortiori* voor de Cappadociërs, van wie een kleine meerderheid (22.500) Turks sprak en een grote minderheid (17.500) Cappadocisch, dat in vele gevallen bijna net zo Turks klonk als het Turks zelf.

Het moeizame proces van acculturatie in combinatie met discriminatie en repressie versnelde het proces van taalsterfte dat reeds vóór de val van Constantinopel begonnen was en volgens Dawkins reeds vóór de Grieks-Turkse oorlog in de laatste fase was beland.⁴⁸ Het Cappadocisch werd minder en minder gesproken en met name niet overgedragen op de jongere generaties, voor wie het Grieks de moedertaal en uiteindelijk de enige taal werd. De laatste resten Cappadocisch werden opgetekend in de periode 1940-1960, waarbij vrijwel alle auteurs (Griekse ethnologen en dialectologen, vaak *native speakers* zonder taalkundige opleiding), in emotionele bewoordingen, waarschuwen voor de imminente sterfte van de verschillende Cappadocische dialecten.⁴⁹

En vervolgens zwijgen de Cappadociërs, niet in alle talen, alleen in hun moedertaal, het Cappadocisch. De bekende Griekse dialectoloog Nikolaos Kontosopoulos schrijft in 1981 in zijn bekende overzicht van de Nieuwgriekse dialecten het volgende:⁵⁰

Όποιος ακούει – ή μάλλον διαβάζει, γιατί σήμερα δεν μιλιούνται πια τα ιδιώματα αυτά, αφού όλοι σχεδόν οι φορείς τους, πρόσφυγες του 1922, έχουν πεθάνει – την καππαδοκική διάλεκτο, δεν ξέρει αν έχει να κάνει με τούρκικα σε ελληνικό στόμα ή με ελληνικά σε τούρκικο στόμα.

“Wie het Cappadocische dialect hoort – of liever: leest, aangezien deze dialecten vandaag de dag niet meer gesproken worden, aangezien vrijwel alle sprekers, vluchtelingen [van de Katastrofe] van 1922, gestorven zijn – weet niet of hij te maken heeft met Turks in Griekse mond dan wel met Grieks in Turkse mond.”

In de meest recente editie van de *Ethnologue*, een standaardwerk op het gebied van de talen van de wereld en hun huidige status, wordt het Cappadocisch vermeld als “extinct language of Greece”.⁵¹

⁴⁶ *Η Εξοδος*, τ. Β΄, p. 321.

⁴⁷ De vluchtelingen werden verscheept met *vaporja* “stoomboten” < Frans *vapeur*.

⁴⁸ De repressie van anderstalige minderheden kende in de jaren 1930 een dieptepunt, toen de politie de bevoegdheid kreeg om ieder die in het openbaar betrapt werd op het “spreken in tongen” ter plekke een braakmiddel toe te dienen.

⁴⁹ I.I. Κεσίσογλου, *Το γλωσσικό ιδίωμα του Ουλαγάτς* (Αθήνα, 1951); Δ. Φωστέρης & I.I. Κεσίσογλου, *Λεξιλόγιο του Αραβανί* (Αθήνα, 1960); Γ. Μαυροχαλυβίδης & I.I. Κεσίσογλου, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Αζού* (Αθήνα, 1960); Α.Ρ. Costakis, *Le parler grec d' Anakou* (Athènes, 1964).

⁵⁰ Νικόλαος Γ. Κοντοσόπουλος, *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής* (Αθήνα, 1981), p. 7.

⁵¹ Raymond G. Gordon, Jr., *Ethnologue. Languages of the World* (Dallas, TX: SIL International, 2005); online edition: www.ethnologue.com s.v. “Cappadocian Greek”. Dezelfde informatie staat te lezen op de website van The Linguist List (www.linguistlist.org). Beide websites worden regelmatig bijgewerkt.

Dood of levend? Nadat schrijver dezes zich dertien jaar met het Cappadocisch onledig gehouden had in de stellige overtuiging dat de taal inderdaad uitgestorven was, ontving hij in mei 2005 van Dimitris Papazachariou, een Griekse collega van de Universiteit van Patras, een DVD met dialectopnames uit Simandra (Σήμαντρα) in Chalkidiki, het drievingerige schiereiland in Noord-Griekenland waar vele Griekse vluchtelingen zich gevestigd hebben. Simandra is de vergriekste naam van Semendere, waar één van de meest verturkste Cappadocische dialecten gesproken werd vóór de uitwisseling. De opnames bestonden uit conversaties tussen enkele oudere mannen, die voortdurend overschakelden van Grieks op Turks en vice versa.⁵² Na herhaaldelijk aandringen sprak de oudste man plots één zinnetje onvervalst Cappadocisch, meer bepaald het originele dialect van Semendere. Ofschoon die ene zin niet bepaald van een hoog literair gehalte was, drong zich onwillekeurig de vergelijking met een Homerus *redivivus* op die plotsklaps het eerste vers uit Ilias of Odyssee begint voor te dragen.⁵³

patéram dóeka fšéa épici.

“Mijn vader heeft twaalf kinderen gemaakt”

Hoe eenvoudig dit zinnetje er ook moge uitzien (of klinken), het beantwoordt aan alle kenmerken van het Cappadocisch en in het bijzonder van het dialect van Semendere: “aangeblazen” stopmedeklinkers /p, t, k, c/, zoals die in het Engels aan het begin van een woord vóór een klinker klinken; gemuteerde wrijfklanken: /ð/ > /d/ vóór klinkers en verdwijnt volledig tussen klinkers: *dóeka* < *đódeka*; syncope van onbeklemtoonde /i/, onbeklemtoonde /e/ > /i/: *épici* < *épice* (BG έποικε);⁵⁴ bepaalde nominatief zonder lidwoord: *patéram*;⁵⁵ het pan-Cappadocische woord *fšéa*, sg. *fšáx* < OT *uvšax* “kind”; Turkse woordvolgorde: SOV (onderwerp-lijdend voorwerp-werkwoord).

Tijdens veldwerk in de omgeving van Larissa in Thessalië bleek in juni 2005 dat er nog meer sprekers van het Cappadocisch waren, niet alleen ouderen maar ook van middelbare leeftijd. Eén van de informanten kende enkele, weliswaar kleine, “orale histories”, waaronder de volgende over het vertrek van haar familie uit het geboortedorp Mistí in Centraal-Cappadocië:

*javrúm, ecína da éks da mínis pérnasan
pérnasan ... an du leró pérnasan
t'ái vasiljú kambána krúi
úlla sas lé na soroftít ... s' platéa
sa tokánja ombró na sorópsum da düzénja mas
na fortósum na fíum
úlla soróftan ... anévasan s' arabá apán da düzénja tni
anévasan da fšáxa tni
anévasan da loxúsis da jorónja
javrúm ... sernitší tši da nétšis péniksan apu písu
ksévan ap tu xorjó
mjá ranún du spíti tni
mjá ranún niklišá tni javrúm
féyni ... pú na pán?
šíkusan éna trayóti
klén ... na pám pú na pám?
z' junanistán lé na pás
ksévam ... du xorjó mas dé feniði*

“mijn kind ... die zes maanden gingen voorbij

⁵² Het Turks werd hoofdzakelijk gebruikt om mijn collega, die de taal niet machtig is, van de conversatie uit te sluiten, vaak onder bulderend gelach...

⁵³ Geen van de opnames waarvan hierna sprake is tot nu toe gepubliceerd.

⁵⁴ Deze aorist van het Oudgriekse werkwoord ποίεω “doen, maken” wordt in het Nieuwgrieks niet meer gebruikt.

⁵⁵ Overigens is het woord *patéra(m)* eigenlijk Grieks. Het Cappadocische woord voor “vader” is *vavá* of *babá* < T *baba*.

ze gingen voorbij ... als water gingen ze voorbij
de klok van de heilige Basilius luidt
hij zegt dat jullie allemaal moeten opstaan ... op het plein
tegenover de winkeltjes moeten we onze spullen opstellen
we moeten ze opladen en weggaan
iedereen stond op ... ze zetten hun spullen op de wagens
ze zetten hun kinderen erop
ze zetten de jonge moeders en de ouderen erop
mijn kind ... de mannen en de vrouwen liepen achteraan
ze gingen weg uit het dorp
nog eenmaal kijken ze naar hun huis
nog eenmaal kijken ze naar hun kerk, mijn kind
ze gaan we ... waar moeten ze naartoe?
ze heffen een lied aan
ze huilen ... we moeten weg, waar moeten we naartoe?
naar Griekenland moet je gaan, zegt hij [de klok van Basilius]
we gingen weg ... ons dorp is niet meer te zien”

Een jaar later werd schrijver dezes als erespreker uitgenodigd op een reünie (Γαβούστημα < T *kavuşmak* “ontmoeten, terugzien”) van Mistiotes, waarbij ook andere Cappadociërs uitgenodigd waren. De bijeenkomst vond plaats op de archeologische site van Philippi en werd bijgewoond door 5.000 Cappadociërs. De erespreker gaf een voordracht in het Grieks en het *misiótika*, het Cappadocische dialect van Mistí en in het antieke theater werd een stuk opgevoerd over het leven in Mistí, eveneens in het Grieks en het *misiótika*. Het was voor het eerst in jaren dat de taal in het openbaar gebruikt werd, nadat ze al die tijd als het ware ondergronds was gegaan, alleen gesproken in het bijzijn van andere Mistiotes, voornamelijk binnenskamers of in het koffiehuis. Een voorlopige peiling leert dat er nog enkele honderden sprekers van het *misiótika* zijn en waarschijnlijk ook nog eens enkele honderden “semi-sprekers”, Mistiotes van de derde of vierde generatie die de taal wel begrijpen, maar haar niet (meer) actief beheersen.

Het is dankzij deze jongere generaties dat er een Cappadocische “revival” op gang komt. Zij zijn op zoek naar hun eigen identiteit, die hun ouders en grootouders jarenlang verdrongen hebben in een poging “Griekser dan de koning” te worden. Iedere mens heeft meerdere identiteiten, naargelang de sociale groepen waarin hij of zij leeft, werkt en functioneert. De Cappadocische identiteit is een construct van na de uitwisseling. In Cappadocië zelf was er geen besef van een collectieve Cappadocische identiteit: de enige gemeenschap was de dorpsgemeenschap. Ook de Cappadocische taal is een construct, niet zozeer van haar sprekers als wel van de taalkundigen die haar bestuderen. Er is geen Cappadocische standaardtaal, er zijn alleen maar Cappadocische dialecten, waarvan sommige eerder als Griekse dialecten beschouwd moeten worden, andere daarentegen als Grieks-Turkse mengtalen.

De verschillende identiteiten van de hedendaagse Mistiotes en hun onderlinge rangorde kunnen niet beter tot uitdrukking gebracht worden dan in de spreuk op de aanstekers die alle bezoekers van de Gavústima in Philippi als aandenken meekregen:

είμαι περήφανος που είμαι Έλληνας Ορθόδοξος Μιστιώτης Καππαδόκης Μικρασιάτης
“ik ben trots dat ik Grieks, orthodox, Mistiotis, Cappadociër en Klein-Aziat ben”

Momenteel wordt een grootschalig internationaal onderzoeksproject opgestart naar de vitaliteit van het *misiótika* en andere Cappadocische dialecten met medewerking van Griekse en Turkse taalkundigen.⁵⁶ De heropstanding van een taal waarvan iedereen dacht dat ze uitgestorven was, is goed nieuws in een tijd waarin de helft van de meer dan zesduizend talen van de wereld met acute

⁵⁶ Het onderzoek van het Cappadocisch wordt gesteund door het Bijzonder Onderzoeksfonds van de Universiteit Gent, het Hans Rausing Endangered Languages Documentation Project en de Alexander S. Onassis-Stichting.

uitsterving bedreigd wordt. Het beste nieuws is echter dat niet zozeer de taal, die uiteindelijk onvermijdelijk het onderspit zal delven onder druk van de globalisering en de voortschrijdende hellenisering, als wel de geest en de ziel van de Cappadociërs zullen voortleven in hun nageslacht.

Appendix I: Cappadocische woordenlijst⁵⁷

adé F “deze, dit” (aanwijzend voornaamwoord) < BG *átós* < OG *αὐτός*
ái M < *áis* “heilig” < OG *ἅγιος*
akú(γ)ο A, ind. aor. 3sg. *úksen* < *íkusen* “horen” < OG *ἀκούω*, aor. *ἤκουσα*
am cf. *an*, *am*
amma A “maar” < T *am(m)a*
an M “zoals” < BG *σαν*
an, *am* F “een” (onbepaald lidwoord) < BG *ἓνα*
anavázu M, ind. aor. 3pl. *anávasan*, *anévasan* “opladen” < BG *ἀνεβάζω* < *ἀναβιβάζω*
anévasan cf. *anavénu*
ap, *apu* M “van(af)” < OG *ἀπό*
apán M “op” < OG *ἐπάνω*
arabá M “kar” < T *araba*
as (+ *to*, *ta*) M “van(af)”
ce A, *tše* / *dže* F, *tši* M “en” < OG *καί*
çeós cf. *θεός*
çerífos A “man” < T *herif*
cimóno A “slechts, alleen” < BG *καὶ μόνο(v)*
cötsékos A “(kamelen)kalf” < T *köçek*
da cf. *to*
dé(n) AM “niet” < BG (οὐ)δέ(v)
dešpóš A “meester” < *dešpóš* < OG *δεσπότης*
di F “dat” (voegwoord) < OG *ὅτι* (?)
dino A, conj. aor. 3sg. *dók* “geven” < BG *δίνω*, aor. *ἔδωκα* (cf. *δίτο*)
dóeka S < *dójeka* < *δόδεκα* < OG *δώδεκα*
dók cf. *dino*
du cf. *to*
düzén M, pl. *düzénja* “orde” < T *düzen*
dže cf. *ce*
ecino, pl. *ecina* M “dat, die” < OG *ἐκεῖνος*
eféndi A “meester” < T *efendi* < BG *ἀφέντης* < OG *αὐθέντης*
éks M “zes” < BG *ἕξι*
én A < T *en* (superlatief)
ena AM “een” (onbepaald lidwoord) < BG *ἓνας*
énne < *éjine* A, ind. aor. 3sg., pres. *níškome* “worden, gebeuren” < BG *γίνομαι*, aor. *ἔγινα*
épce A, *épci* S < *épice*, ind. aor. 3sg., conj. aor. 1sg. *pkó*, 1pl. *pkúm* A “maken, doen” < BG *ἔποιε*, conj. *ποιέω* < OG *ποιέω*
eší A “jij” < BG *ἔσύ*
étreksan cf. *tréxo*
etó, pl. *etá* A “die, dat” < BG *átós* < OG *αὐτός*
féyu M, ind. pres. 3pl. *féyni*, conj. aor. 1pl. *fium* < *fiyum* < OG *φεύγω*
féniði cf. *fénumi*
fénumi M, ind. pres. 3sg. *féniði* “verschijnen, zichtbaar zijn” < OG *φαίνομαι*
fium cf. *féyu*
filándža A “die en die” < T *filanca*

⁵⁷ Afkortingen: A = Araván, BG = Byzantijns Grieks, CAT = Centraal-Anatolisch Turks, F = Fárasa, G = Grieks, L = Latijn, M = Mistí, OG = Oudgrieks, OT = Oudturks, S = Semenderé, T = Turks.

fšáx, pl. *fšáxa* M, *fšéa* AS “kind” < OT *uvšax*

fšéa cf. *fšáx*

(*i*)*me* A, (*i*)*mi* M “zijn”, ind. pres. 3sg. (*i*)*ne* A, impf. 3sg. *ítun* A < BG εἶμαι, impf. ἦτον, ἦτουν, ἦταν

ípan, *ípen*, (*i*)*pun* cf. *léyo*

ítun cf. (*i*)*me*

javrú M “kind” < T *yavru* (*javrúm* “mijn kind”)

jenó A, aor. 3sg. *jénse* < *jénise* “bevallen” < OG γεννάω

jénse cf. *jenó*

jorón N, pl. *jorónja* “ouderling” < OG γέρων

junanistán “Griekenland” < T *Yunanistan* (cf. n. 42)

kaló A, *kaó* F “goed” < OG καλός

kambána M “klok” < L *campana*

kamil A, gen. *kamiljú* “kameel” < BG καμήλι(v) < OG κάμηλος

kaó cf. *kaló*

ki F “dat” (voegwoord) < T *ki*

kléu, ind. pres. 3pl. *klén* “huilen” < OG κλαίω

korídzi F, *koríš* A < *koritš* “meisje” < BG κορίτσι(v)

kriú M, pr. 3sg., 1sg. *kriúu* “slaan, luiden”

lé(y)o A, *léu* M, 2sg. *lés*, 3sg. *lé*, ind. aor. 3sg. *ípen*, 3pl. *ípan*, conj. 3pl. (*i*)*pún* A “zeggen” < OG

λέγω, aor. εἶπα

leró M “water” < BG νερό(v) < OG νεαρόν (ὔδωρ)

lés cf. *léyo*

loxúsa M, pl. *loxúsis* “jonge moeders” < BG λεχούσα

manaxó A “alleen” < BG μοναχό(v)

mané A < “zaak?” (etymologie onbekend)

mas “onze” (bezittelijk en persoonlijk voornaamwoord) < BG μας

méra A “dag” < BG (ἡ)μέρα

mi M < *me* “met”

mínas, pl. *mínis* M “maand” < BG μήνας

mja (*forá*) “éénmaal” < OG μία (φορά)

mu F, *m* AMS “mijn” (bezittelijk voornaamwoord) < OG μου

ne A cf. (*i*)*me*

né ... *né* A “noch ... noch” < T *ne* ... *ne*

néka AM, pl. *néces* A, *néšis* M “vrouw” < BG γυναίκα (*nékat* A “zijn vrouw” < ναίκα του)

nícra A “nacht” < νύχτα

niklisá M, pl. *niklišes* “kerk” < OG (την) ἐκκλησία(v)

nomát F < *nomáts* “man” < BG (ὁ)νομάτης

o F “de” (lidwoord) < OG ὁ

ombró M “voor” < BG (ἐ)μπρός

rám, *rán* cf. *pénu*

parakálema A, pl. *parakalémata* “verzoek”

parakálinan cf. *parakaló*

parakaló A, impf. 3pl. *parakálinan* “vragen” < OG παρακαλέω

pás cf. *pénu*

patéras “vader” < BG πατέρας (*patéram* S “mijn vader” < πατέρας μου)

pénu M, impf. *péniksa* < *péniška*, conj. aor. 2sg. *pás*, 1pl. *rám*, 3pl. *rán* “gaan” < BG ύπαγαίνω

(ύπηγαίνω)

perí A “jongen” < *peđí* < BG παιδί(v)

pénnasan cf. *pernó*

pernó M, ind. aor. 3pl. *pénnasan* “voorbijgaan” < OG περνάω

písu M “achter” < OG ὀπίσω

pkó, *pkím* cf. *épce*

platéa M “plein” < OG πλατεία (ὁδός)

polá A “veel” < OG πολλά
pomniško A, aor. 3sg. *pómne* < *pómine* “wachten” < BG (ἀ)πομένω, aor. (ἀ)πόμεινα
pómne cf. *pomniško*
pšiši F “ziel, leven” < OG ψυχή
pu “waar?” < OG ποῦ
ranó M < *tranó* / *dranó*, ind. pres. 3pl. *ranún* “zien, kijken” < BG (ἐν)τρανάω
s cf. *so*
šáisan A < *šáštisan*, ind. aor. 3pl., pres. *šáštizo* < T *šašmak* “verbaasd zijn”
sas “jullie” (bezittelijk en persoonlijk voornaamwoord) < BG σας
sernikós M, pl. *sernišši* “man” < OG ἀρσενικός
šikusan cf. *škóno*
škóno M, ind. aor. 3pl. *šikusan* “verheffen” < BG σηκώνω
so (*s*, *z*), pl. *sa* (*s*, *z*) < *sto*, pl. *sta* < BG (εἰ)ς το, pl. (εἰ)ς το “naar de, het”
sonundá A “eindelijk” < T *sonunda*
soróftan, *soroftít* cf. *soróno*
sorópsum cf. *soróno*
soróno M, conj. aor. 1pl. *sorópsum*, ind. aor. pass. (refl.) 3pl. *soróftan*, conj. 2pl. *soroftít* < OG
σωρεύω “verzamelen”
spít, pl. *spítja* “huis” < BG σπίτι(v) < L *hospitium*
t’ cf. *to*
tarós A < BG τάρος “tijd”
tni cf. *tun*
to (*du*), pl. *ta* (*da*) < το, pl. τα (1) “de, het” (bepaald lidwoord) (gen. *t’* < *tu*); (2) “hem, haar, het”
(persoonlijk voornaamwoord)
tokán M, pl. *tokánja* “winkel” < CAT *tokhane* (T *dükkân*)
trayóti M < *trayódi* “lied” < BG τραγούδι(v)
tréxo A, ind. aor. 3pl. *étreksan* “rennen” < OG τρέχω
tšaxtšá A < *ayútša* < *aiútša* “aldus, zo” < BG (ἀ)ούτως
tši A “wat?” < G τί
tši M “en” cf. *ce*
tu, *t’* cf. *to*
tu F, *t* AMS “zijn, haar” (bezittelijk voornaamwoord) < BG του
tun A, *tni* M “hun” (bezittelijk voornaamwoord) < BG τουν(ε)
úksen cf. *akú(γ)o*
úlla M “alle(n)” < OG ὅλα
vasíl M, gen. *vasiljú* “Basilius (van Caesarea)” < OG Βασίλειος
výenu M, ind. aor. 1pl. *ksévam*, 3pl. *ksévan* “weggaan” < BG βγαίνω < OG ἐκβαίνω
xorjó M, pl. *xorjá* “dorp” < OG χωριον
z cf. *so*
záiškan cf. *zázo*
zázo, ind. impf. 3pl. *záiškan* “maken, voortbrengen” < BG διάζω (NB na *dé(n)* wordt het
werkwoord enclitisch)
đito F, ind. aor. 3sg. *đódžen*, imp. aor. 2sg. *đós* “geven” < BG δίδω, aor. ἔδωκα (cf. *dino*)
đódžen, *đós* cf. *đito*
theós F, gen. *theí*, *zeós* A “God” < OG θεός

Appendix II: Transcriptie & uitspraak

a	da k	o	po t
ai	ai ! (uitroep)	ö	leu k
b	ba k	oi	ho i
c	Italiaans ch ianti	p	Engels po t
ç	Duits ich	r	ro t

d	dak	s	rots
dž	Engels journal	š	sjiek
e	pet	t	Engels tea
ei	ei	tš	Italiaans ciao!
f	fiets	u	koe
g	Engels good	ü	u
h	sterk aangeblazen h: ha!	ui	oei!
i	fiets	v	vod
ï	Turks osmanlı	x	Duits ach
j	jong	z	zot
k	Engels keep	ž	Frans journal
l	vette l: lach		
m	maar	γ	zachte (Vlaamse) g: gat
n	naar	ð	Engels this
ñ	Spaans mañana	θ	Engels think